

ב"ה

עזמק הפשט עיונים ברש"י

פ' שמות

על פי 'לקוטי שיחות' כרך טז

להערות, הארות ו'הקדשות'
ולהצטרפות לרשימת התפוצה
אנא לפנות לדוא"ל
rizs@neto.bezeqint.net

או לטלפון

08-6882799 / 050-4125205

© כל הזכויות שמורות

תוכן העיונים

א

על הפסוק (א, ח) "ויקם מלך חדש על מצרים" מביא רש"י מחלוקת בין רב ושמואל - "חד אמר חדש ממש, וחד אמר שנתחדשו גזירותיו" / ביאור הטעם שהזכיר רש"י את שמותיהם של רב ושמואל - לרמוז שמחלוקתם כאן היא לשיטתם הכללית כמו שהביא במקומות אחרים בפירושו (על הפסוק "ויטע אשל בבאר שבע" (וירא כא, לג) ועל הפסוק "גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון" (חגי ב, ט))

ב

את כפל הלשון בכתוב - "ויגדל הילד" ושוב "ויגדל משה" (ב, י-יא), מפרש רש"י: "הראשון לקומה והשני לגדולה, שמינהו פרעה על ביתו". ולכאורה, למה לא פירש כפשוטו, שבתחילה גדל ונגמל ולאחר מכן גדל עוד ונעשה לאיש? / מלשון הכתוב "ויהי בימים ההם" מוכח ששני ה"ויגדל" היו סמוכים זה לזה / כוונת רש"י לחדש שמשה הובא לבת פרעה רק לאחר כמה שנים, כשהיה ראוי לשררה וגדולה בתוך הבית

ג

בסיום הסדרה כתב רש"י שהקב"ה הוכיח את משה על טענתו "למה הרעותה", והזכיר לשבח את הנהגת אברהם כשנצטווה על עקידת יצחק / במדרשי חז"ל הביאו שהקב"ה הזכיר בפני משה את כל שלושת האבות (וכן הביא רש"י בתחילת פרשת וארא), אמנם רש"י כאן הזכיר את אברהם לבד / המיוחד באברהם הוא שלא הרהר אפילו כשהיה מקום לטענה גדולה, בדומה למצב שעליו התלונן משה "למה זה שלחתי" (וזה לא מצינו אצל יצחק ויעקב)

**"וַיָּקָם מֶלֶךְ חֹדֶשׁ עַל מִצְרַיִם אֲשֶׁר לֹא יָדַע אֶת
יֹסֵף" (א, ח)**

-רש"י-

ויקם מלך חדש - רב ושמואל. חד
אמר 'חדש' כמש, וחד אמר שנתחדשו
גדירותיו:

ידוע שאין דרכו של רש"י בפירושו על התורה להביא דברי חז"ל בשם אומרם,
מלבד כמה מקומות היוצאים מן הכלל; ואף בנידון דידן, מסתבר שרש"י הזכיר את
שמותיהם של רב ושמואל, כדי לרמוז בזה לתוספת ביאור בתוכן הפירושים, כדלקמן.

"אשל", "גדול" ו"חדש" – כפשוטו או לא?

בכמה מחלוקות של רב ושמואל בפירוש הכתובים, מוצאים אנו שרב נוקט לעיקר
את פירוש התיבות - גם אם לפי זה יש קושי מסויים בתוכן הענין; ואילו שמואל
מכריע לפי תוכן הענין, גם כשהדבר גורם לקושי בפירוש המלות עצמם.

ומהדוגמאות לכך - מחלוקות נוספות של רב ושמואל, שהובאו - בהדגשת השמות
- בפירוש רש"י למקרא¹:

1. ויש להאריך בזה ולהוכיח כן במחלוקות נוספות של רב ושמואל, שלא הובאו בפירוש רש"י עה"ת, אך אין כאן מקומו.

עומק הפשט – עיונים ברש"י

על הפסוק "ויטע אשל בבאר שבע"², מפרש רש"י:

"רב ושמואל. חד אמר, פרדס להביא
ממנו פירות לאורחים בסעודה; וחד אמר,
פונדק לאכסניא ובו כל מיני מאכל".

רב³ נוקט לעיקר את הפירוש הפשוט של התיבות "ויטע אשל", שמשמעם נטיעת פרדס של פירות דוקא; ואילו שמואל מדגיש את תוכן ומשמעות הכתוב: בהמשך ל"ויטע אשל בבאר שבע" נאמר "ויקרא שם בשם ה' א-ל-עולם" - וכיון שכן, מסתבר יותר שהקראת שם ה' בפי העוברים והשבים היתה (לא על ידי פירות לבד, אלא) באופן של "פונדק לאכסניא ובו כל מיני מאכל", שזה מעורר את העוברים והשבים לברך לה' "על כל הטובות הללו" (וכהמשך דברי רש"י שם, שאברהם היה מעורר את העוברים והשבים לברך לקב"ה על המאכל והמשתה כו').

וכעין זה מצינו בפירוש רש"י על הפסוק "גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון"⁴:

"רב ושמואל. חד אמר בבנין, וחד אמר
בשנים".

רב נוקט לעיקר את הפירוש הפשוט של התיבות "גדול יהיה כבוד הבית" - שהבית עצמו גדול יותר בשטחו ("בבנין"); אולם שמואל מדגיש יותר את תוכן הענין, ומצד התוכן והמשמעות הרי כבודו של בית ה' מתבטא יותר באריכות שניו ("בשנים") מאשר בגודל שטחו הגשמי גרידא.

ומעתה יש לפרש גם בעניננו, ובהקדים:

2. וירא כא, לג.

3. ולהעיר שמחלוקת זו הובאה במקורות שלפנינו בשם רבי יהודה ור' נחמיה, וחיידוש הוא שרש"י מביא מחלוקת זו בשם רב ושמואל דוקא (כמו שהקשה במשכיל לדוד שם). ולפי המבואר בפנים יומתק, שהדבר מתאים לשיטתם הכללית של רב ושמואל.

4. חגי ב, ט.

עומק הפשט – עיונים ברש"י

לכאורה, כל הסיפור אודות "ויקם מלך חדש על מצרים" - מיותר, והיה צריך להתחיל מיד ב"ויאמר אל עמו הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו הבה נתחכמה לו וגו'"! למה איפוא הוצרך הכתוב להודיענו שהיה זה "מלך חדש"?

אלא, שאם היה הכתוב מתחיל מיד לספר על הגזירה של מלך מצרים, היתה מתעוררת התמיהה: כיצד יתכן שפרעה יגזור גזירות על עם ישראל, בני משפחתו של יוסף, לאחר כל הטובות שיוסף גמל עמו ועם כל ארץ מצרים?! - ולכן מקדים ומספר: "ויקם מלך חדש על מצרים אשר לא ידע את יוסף", שלפי זה תתיישב התמיהה האמורה.

ובזה הוא שנחלקו רב ושמואל - לשיטתם:

רב לומד שיש ללמוד התיבות כפשוטם - "ויקם מלך חדש על מצרים", קם מלך חדש ממש "אשר לא ידע את יוסף", ולכן יכול היה לגזור גזירות על עם יוסף.

אולם בכללות תוכן וענין הכתובים - אין פירוש זה מחוור:

אפילו בהיותו מלך חדש הרי בוודאי שמע על מעשי יוסף, שהביאו הצלה לכל ארץ מצרים והיו בסך הכל בדור שלפניו; ועוד זאת, שמלך זה הרי אמר "אל עמו .. הבה נתחכמה לו" - ובוודאי שבין אנשי העם שאליהם דיבר היו כאלה שהיו נוכחים בעת מעשי יוסף וניצלו על ידו!

ולכן בא שמואל ומפרש באופן אחר:

לשיטתו, אין הסיפור אודות "ויקם מלך חדש" מאמר המוסגר (כדי להסביר כיצד

יתכן שפרעה יגזור גזירות על ישראל, כמו שהוא לשיטת רב) - אלא פרט זה הוא חלק מסיפור הרשעות של פרעה:

כשם שתוכן המשך הכתוב הוא בסיפור מעשי הרעים של פרעה שהרע והיצר לישראל, כך גם פסוק זה מתחיל ומספר ברשעותו הרבה - שאף שהיה זה אותו המלך

עצמו שיוסף גמל עמו טובות וכו', מכל מקום "נתחדשו גזירותיו", ועשה עצמו כאילו "לא ידע את יוסף".

ונמצא, שרב ושמואל לשיטתם: הראשון מכריע לפי פירוש התיבות - "מלך חדש" כפשוטו, והשני מכריע לפי ההמשך והתוכן הכללי - ולכן מפרש "שנתחדשו גזירותיו".

"יגיע כפיד" – או הנאה מרובה

ועוד יש לפרש - בעומק יותר:

ידוע⁵, שעיקר עסקו של רב היה בדיני איסור והיתר שבין אדם למקום, ואילו שמואל עסק יותר בדיני ממונות שבין אדם לחבירו. ומטעם זה נמנו וגמרו⁶: "הלכתא כרב באיסורי, וכשמואל בדיני (בממונא)".

ועל פי זה יש לומר, שגם כאשר מדובר בפירוש המקראות (אף שאין זה נוגע להלכה למעשה) - הרי רב נוטה לפרש את הכתובים מתוך הדגשה על בין אדם למקום ("איסור"), ואילו שמואל מדגיש את הבין אדם לחבירו ("ממון").

וכפי שנראה גם בדוגמאות האמורות:

בפירוש "ויטע אשל בבאר שבע" ("רב ושמואל. חד אמר, פרדס להביא ממנו פירות לאורחים בסעודה. וחד אמר, פונדק לאכסניא ובו כל מיני מאכל"):

רב, שהתעסק בעיקר בענינים של בין אדם למקום, מדגיש שהיה במעשה אברהם ענין של עבודה והתמסרות נפשית - "נטע פרדס להביא ממנו פירות לאורחים". כלומר: אברהם לא הסתפק ברכישת "כל מיני מאכל" ממקומות אחרים, אלא הוא בעצמו נטע את הפרדס, כך שהפירות שנתן לאורחים היו שייכים אליו מתחילה ועד סוף, באופן

5. רא"ש בבא קמא פרק ד ס"ד.

6. בכורות מט, ב.

הכי שלם. והיינו, שאברהם התייחס לענין זה של "ויטע אשל" בדוגמת הקרבת קרבן לקב"ה, ולכן טרח לתת מיגיע כפיו ממש, מהיבול שהוא עצמו יגע וטרח בו.

אולם שמואל, שהתעסק בעיקר בענינים של בין אדם לחבירו, מדגיש דוקא את ההנאה בפועל שנהנו העוברים ושבים ממעשיו של אברהם, ולכן מפרש ש"ויטע אשל" הוא "פונדק לאכסניא ובו כל מיני מאכל". כלומר, אברהם חשב במיוחד על טובת העוברים והשבים והשתדל לגרום להם קורת רוח והרחבת הדעת, ולכן דאג להם (לא רק לפירות, אלא) ל"פונדק ובו כל מיני מאכל", מכל הסוגים ומכל המינים.

וכעין זה בפירוש "גדול יהיה כבוד הבית הזה" ("רב ושמואל. חד אמר בבנין, וחד אמר בשנים"):

רב מדגיש את הצד של בין אדם למקום, את הענין של השראת השכינה - וזה מתבטא בגדולתו של הבנין, שהיה רם וגבוה, דבר שמבטא קדושה יתירה;

ואילו שמואל מדגיש את הצד של בין אדם לחבירו, את ה"הנאה" של בני ישראל מן הבית - וזה מתבטא באריכות שניו, שבני ישראל נהנו לאורו בפועל שנים רבות יותר.

גאוותן מרושע – או כפוי טובה?

ובדרך זו יש לפרש גם בעניננו:

הנה לכולי עלמא, כוונת הכתוב כאן היא להזכיר רשעותו של פרעה (שהרי אפילו אם היה "חדש ממש", לא יתכן שהוא לא שמע אודות מעשיו ותוקפו של יוסף בדור הקודם, ואם כן בוודאי שיש רשעות מצידו בהנהגתו עם בני ישראל); והשאלה היא, באיזה פרט היה עיקר רשעותו?

שמואל סובר, שלא היה זה מלך חדש ממש; היה זה אותו המלך, אלא "שנתחדשו גזירותיו". ולפי פירוש זה היתה עיקר רשעותו בתחום של בין אדם לחבירו: מלך זה

היה צריך להיות אסיר תודה ביותר כלפי יוסף, שסייע בידו וכו' וכו', והתנהג בכפיות טובה גדולה, כמובן⁷;

אולם בתחום של בין אדם למקום לא היתה רשעותו כה גדולה, כי היתה לו אמתלא כלפי שמיא (לפי דעתו): בני ישראל באו בגבולו - הוא זה שנתן להם את ארץ גושן לאחוזתו - וקיבלו מלכותו, היינו שמן השמים מסרום בידו לעשות בהם כרצונו (ובפרט שיעקב עצמו נתן לו כבוד מלכות⁸).

אולם רב סובר שהיה זה מלך "חדש ממש", כי דוקא לפי זה מובנת גודל רשעותו בין אדם למקום:

אמנם יוסף לא היטיב עמו באופן פרטי, כך שאין כאן כפיות טובה כה גדולה, אבל כיון שבני ישראל הגיעו למצרים עוד לפני שנעשה מלך, אין לו שום אמתלא והצדקה כלפי שמיא לרדות בהם; ונמצא איפוא, שהעזות והחוצפה שלו, גאוותו וגסות רוחו היו גדולים ביותר:

אם היה הוא המלך שקיבל את בני ישראל במצרים, היתה יכולה להיות לו אמתלא, כי כשם שהשליטה בידי להכניס את ישראל למצרים, כך השליטה בידו לגזור עליהם גזירות ולהרע להם; אולם כיון שהיה מלך חדש, ובני ישראל הם כבר תושבים במצרים מימים ימימה, עוד לפני התחלת מלכותו - מניין לו האומץ והעזו להתחיל ולהרע להם?! אין זאת אלא שלא היתה למלך יראת שמים כלל, והיה גבה-לב באופן ד"אני ואפסי עוד". ומסיימים בטוב.

(חלק טז - שמות א)

7. וראה רבינו בחיי כאן.

8. ויגש מז, ז'ו"ד ובפרש"י.

"וַיִּגְדַּל הַיֶּלֶד וַתְּבִאֵהוּ לְבֵת פְּרָעָה וַיְהִי לָהּ לְבֵן
וַתִּקְרָא שְׁמוֹ מֹשֶׁה וַתֹּאמֶר כִּי מִן הַמַּיִם מְשִׁיתָהוּ.
וַיְהִי בַּיָּמִים הָהֵם וַיִּגְדַּל מֹשֶׁה וַיֵּצֵא אֶל אָחִיו
וַיֵּרָא בְּסִבְלָתָם וַיֵּרָא אִישׁ מִצְרֵי מִכָּה אִישׁ עִבְרִי
מֵאַחֲיו" (ב, י-יא)

-רצ"י-

ויגדל משה - והלא כבר כתיב 'ויגדל
הילד'; אמר רבי יהודה ברבי אילעאי:
הראשון לקומה והשני לגדולה, שמינהו
פרעה על ביתו:

תמה בנחלת יעקב על רש"י:

"למה הביא זה המדרש, והוא אינו קרוב לפשוטו של מקרא - דפשוטו של
מקרא, שניהם הם לקומה: הראשון כמו 'ויגדל הילד ויגמל' לגבי יצחק, ששלמו
ימי ההנקה, ולפיכך 'ותביאהו לבת פרעה'; והשני שהגיע לכלל עשרים שנה שהוא
זמן הגדלות!"

כלומר:

לכאורה, כפל הלשון "ויגדל" מובן פשוטו כמשמעו, שבפסוק הראשון מדובר על כך שהילד גדל והפסיק לינוק מאמו - דבר שבדרך כלל זמנו כשהילד מגיע לגיל שנתיים⁹ - ואז הביאתו אמו לבת פרעה;

ואילו בפסוק השני מדובר על גידול מאוחר הרבה יותר, כאשר משה הפך לאיש ממש, עד שנאמר בו "ויך את המצרי"¹⁰, דבר שאינו מתאים ושייך בילד קטן.

ומעתה, מדוע הוצרך רש"י לחדש ש"ויגדל משה" מתייחס לגדולה במובן של שררה, "שמינהו פרעה על ביתו" - ולא פירש "ויגדל" במובנו הפשוט והרגיל?

"ויגדל" פעמיים – באותו הזמן

ונראה לבאר, שהקושי שעמד בפני רש"י הוא בלשון הכתוב "ויהי בימים ההם ויגדל משה" -

שמלשון זו מובן, ש"ויגדל משה" היה בסמיכות למה שנאמר בפסוק הקודם "ויגדל הילד".

ולכן לא פירש רש"י ש"ויגדל משה" מתייחס לזה שגדל ונעשה לאיש, שהרי זה עתה גדל במובן שנגמל מיניקה, ואיך בזמן סמוך כבר גדל ונעשה לאיש!?

[ראה גם באר בשדה כאן: "אין לומר ש'ויגדל' הראשון היינו כשנגמל, והשני בהיותו בן עשרים שנים - דהא כתיב 'ויהי בימים ההם ויגדל', דמשמע דשניהם היו בזמן אחד"].

9. פרש"י וירא כא, ח.

10. פרשתנו ב, יב.

ומטעם זה לומד רש"י את שני ה"ויגדל" באופן מחודש - כלומר: בדברי רש"י יש חידוש לא רק בפירוש "ויגדל משה" בפסוק השני, אלא גם בפירוש "ויגדל הילד" שבפסוק הראשון, ולפי חידוש זה יתיישב כיצד שניהם יכולים להיות בזמן סמוך, וכדלקמן.

"וגבה מאוד"

ויוכן בהקדים הדיוקים בלשונו של רש"י - "הראשון לקומה, והשני לגדולה שמינהו פרעה על ביתו":

א) "הראשון לקומה" - כשילד נגמל משדי אמו, הרי הוא גודל בתחומים רבים, אבריו גדלים ומתפתחים לאורך ולרוחב והוא מתחיל להשתמש בכח הדיבור, בכח השכל וכו'. ומעתה, למה הדגיש רש"י דוקא את ה"קומה", כאילו דוקא פרט זה שמשם גבה בקומתו הוא העיקר בעניננו?

ב) "השני לגדולה, שמינהו פרעה על ביתו" - לכאורה, "ויגדל" מלמדנו על גדלות וחשיבות, אבל מניין שהיה זה דוקא בתחום "ביתו" של פרעה ולא בענין אחר?

[ובפרט, שמהמשך הפסוק - "ויגדל משה ויצא אל אחיו" - משמע שהגדלות של משה היתה בשייכות לאחיו בני ישראל. וכן איתא במדרש¹¹: "מה היתה גדולתו, שיצא אל אחיו"].

אלא ביאור הענין:

בהשקפה ראשונה למדים שמיד כאשר נגמל משה, אז הביאו אותו לבת פרעה - שהרי כל הטעם שנתנה אותו בת פרעה לאמו היתה כדי שתניק אותו, ולכן מיד בסיום ימי היניקה לקחתו אליה (והיינו בגיל שנתיים לערך).

11. תנחומא באבער וארא יז. ילקוט שמעוני פרשתנו רמז קסו בסופו.

אמנם רש"י בא לשלול משמעות זו, והוא מחדש ש"הראשון לקומה", והיינו שבאמת הובא משה לבת פרעה מאוחר יותר, כאשר גדלה קומתו הרבה.

וההסברה בזה:

אף שבת פרעה נתנה את משה לצורך הנקתו בלבד, הנה סוף סוף כיון שבפועל הגיע לאמו של משה, יוכבד - הרי שהיא בוודאי עשתה השתדלות להאריך את זמן שהותו אצלה.

וגם לאחר שנשלמו ימי היניקה מצאה הסברות ונימוקים המתקבלים על הלב שכדאי שהילד ישאר אצלה עוד, מחמת שכבר הורגל וקשור אליה, ותהיה קשה עליו הפרידה ממנה - כך שגם בת פרעה הסכימה שלטובת הילד כדאי שישאר עוד זמן בביתה של יוכבד.

אך כאשר הילד גדל עוד ונעשה גדול בקומתו (ונראה דהיינו לכל היותר כשהגיע לגיל י"א שנים או י"ב) - אז כבר לא היתה ברירה ביד יוכבד, ולא יכלה עוד לטעון שהילד כרוך אחריה, וממילא הוכרחה להחזירו לבת פרעה.

"ויגדל" – בבחינת קטנות

ומעתה מובן היטב גם המשך הכתוב בענין "ויגדל משה" - ומפרש רש"י, דהיינו "שמיינהו פרעה על ביתו":

מלשון הכתוב "ויהי בימים ההם" מובן ש"ויגדל משה" היה בסמיכות להזמן שהובא אל בת פרעה (כאמור).

ובכן, כיון שמדובר על זמן שבו היה משה "ילד", ועדיין לא נעשה איש (וכדברינו לעיל, שנראה דהיינו לכל היותר בגיל י"א או י"ב), הרי לא מסתבר כלל לומר שימנה

פרעה ילד צעיר לחשיבות וגדולה כללית בעיני ממלכת מצרים, ובפרט שמינוי כזה לא יתקבל בטוב על ידי השרים החשובים שגדולים ממנו בשנים הרבה¹².

ולכן מדייק רש"י שגדולתו של משה התבטאה בכך שפרעה מינהו "על ביתו" בלבד, והיינו, שהיה זה מינוי פרטי על ענייני הבית ותו לא; ואף שגם כזה יש חידוש - בהיות משה צעיר ועדיין לא נעשה "איש" - הרי מחמת חביבותו של משה בעיני בת פרעה ("ויהי לה לבן"), הסכים פרעה לעשות רצון בתו ונתן למשה מינוי וגדולה בתוך ביתו.

ויש להוסיף, שבזה תתבאר הדגשת הכתוב "ויגדל משה" (שלכאורה תיבת "משה" מיותרת היא, שהרי מתוך המשך הענין זה מובן מאליו¹³):

בכלל, כשמדגישים שם מסויים הרי זה מורה על חביבות וחשיבות¹⁴. ובפרט בנידון דידן, השם "משה" היה חביב במיוחד אצל בת פרעה, שהזכיר לה את המאורע שבו "מן המים משתיהו".

וזו איפוא הכוונה בהלשון "ויגדל משה" - שמחמת חביבותו של "משה" בעיני בת פרעה, לכן פעלה אצל אביה שיתן לו גדולה ושררה ("ויגדל") בעיניי הבית שבו נשמע קולה, וק"ל.

(חלק טז - שמות ג)

12. ולהעיר ממה שמצינו במלכי בית דוד שנתמנו למלכים בגיל צעיר ביותר, וכמו "בן שבע שנים יהואש במלכו" (מלכים-ב יב, א. דהי"ב כד, א), "בן שמונה שנה יאשיהו במלכו" (מלכים-ב כב, א. דהי"ב לד, א-ג) - אבל שם היו בני המלך הקודם ומשושלת בית דוד בו, ולכן אין לדמות לנידון דידן. ואכמ"ל.

13. ראה גם משכיל לדוד.

14. וכעין דברי רש"י בריש פרשתנו: "מנאן בחייהו בשמותן .. להודיע חיבתן".

וַיֵּשֶׁב מֹשֶׁה אֶל ה' וַיֹּאמֶר אֲדֹנָי לְמָה הִרְעֵתָה
לְעַם הַזֶּה לְמָה זֶה שְׁלַחְתָּנִי. וּמֵאֵז בָּאתִי אֶל פְּרַעֲה
לְדַבֵּר בְּשִׁמְךָ הִרַע לְעַם הַזֶּה וְהֵצֵל לֹא הִצַּלְתָּ
אֶת עַמֶּךָ. וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה עֲתָה תֵּרָאֶה אֲשֶׁר
אֶעֱשֶׂה לְפָרַעַה כִּי בְיַד חֲזָקָה יִשְׁלַחַם וּבְיַד חֲזָקָה
יִגְרָשֻׁם מֵאֶרֶצוֹ" (ה, כב-כג; ו, א)

-רש"י-

עתה תראה וגו' - הרהרת על מדותי, לא
כאברהם שאמרתי לו 'כי ביצחק יקרא
לך זרע', ואחר כך אמרתי לו 'העלהו
לעולה', ולא הרהר אחר מדותי. לפיכך
'עתה תראה' - העשוי לפרעה תראה, ולא
העשוי למלכי שבעה אומות כשאביאם
לארץ:

כללות פירושו של רש"י ש"עתה תראה וגו'" היינו עונש למשה שלא יכנס לארץ
ישראל - "העשוי לפרעה תראה, ולא העשוי למלכי שבעה אומות כשאביאם לארץ"
- מקורו בדברי חז"ל¹⁵;

15. שמות רבה סוף פרשתנו. סנהדרין קיא, א. ועוד.

אך מה שהביא רש"י שהקב"ה הוכיח את משה על זה שבא בטענת "למה הרעותה" והזכיר בפניו לשבח את אברהם אבינו בנסיון העקידה: "שאמרתי לו 'כי ביצחק יקרא לך זרע', ואחר כך אמרתי לו 'העלהו לעולה', ולא הרהר אחר מדותי" - חידוש הוא, ולא נמצא בדברי חז"ל שלפנינו¹⁶.

יצא אברהם מכלל השלושה

ובפרטיות יותר:

גם במדרשי חז"ל מצינו שהזכיר הקב"ה בפני משה את האבות לשבח, אבל לא את אברהם בפני עצמו, אלא את שלושת האבות (אברהם, יצחק ויעקב) יחד¹⁷:

"אמר לו הקב"ה למשה, חבל על דאבדין ולא משתכחין .. אמרתי לאברהם 'קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה', ביקש לקבור שרה ולא מצא עד שקנה בדמים - ולא הרהר אחר מדותי; אמרתי ליצחק 'גור בארץ הזאת כי לך ולזרעך וגו'', ביקש לשתות מים ולא מצא אלא 'ויריבו רועי גר עם רועי יצחק' - ולא הרהר אחר מדותי; אמרתי ליעקב 'הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה', ביקש מקום לנשות אהלו ולא מצא עד שקנה במאה קשיטה - ולא הרהר אחר מדותי".

הרי שחז"ל דרשו שהקב"ה הזכיר לשבח את כל שלושת האבות, שבכולם מצינו שהיה להם מקום לטענה ולמעשה "לא הרהרו אחר מדותי" אלא קיבלו הדין באהבה;

אמנם רש"י הוציא את אברהם מן הכלל ופירש שהקב"ה הזכיר לשבח רק את אברהם (ולא את יצחק ויעקב) - ובאברהם גופא לא הזכיר את הדוגמא שהביאו חז"ל, זה שהוא לא התלונן בענין חלקו בארץ ישראל (שאף שהבטיחו הקב"ה "כי לך

16. וכבר הקשה כן בנחלת יעקב על רש"י: "לא ידעתי היכן מצא הרב זה".

17. שמות רבה פ"ו, ד. סנהדרין שם. ועוד.

אתננה", מכל מקום בפועל הוצרך לחפש מקום לקבורת שרה ולשלם בכסף מלא), אלא דוגמא אחרת מענין נסיון העקידה, וצריך ביאור¹⁸.

"אשר נהפך" – משמחה ליגון

ונראה לבאר, שרש"י כאן נקט דוקא הדוגמא מאברהם בנסיון העקידה - כי ב"פשוטו של מקרא" הדוגמאות האחרות שהובאו בדברי חז"ל אינם דוגמא מכוונת לנידון דידן:

הטענה של משה היתה - "ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך, הרע לעם הזה". כלומר: לא זו בלבד שהליכתו בשליחות הקב"ה אל פרעה לא הועילה לפעול רווח והצלה לבני ישראל ביחס למצבם הקשה לפני כן ("והצל לא הצלת את עמך"), אלא אדרבה - זה הביא לקושי נוסף, הכבדת השעבוד עוד יותר מכפי שהיה לפני השליחות.

וכיון שזו היתה טענתו, הרי לא מתאים כאן להוכיחו מזה שאברהם, יצחק ויעקב לא התלוננו על זה שהיו להם קשיים בענין ההתיישבות בארץ ישראל ולא ראו כיצד הבטחת הקב"ה אליהם מתקיימת בפועל -

כי שם, ההבטחה לא גרמה לצער נוסף. הרי גם אם לא היתה הבטחה כלל היו אברהם ויעקב צריכים לשלם על המקום שקנו, ויצחק היה נזקק למריבות וערעורים; ובכן, גם אם ההבטחה לא התקיימה, היא לא גרעה את המצב מכפי שהיה קודם, ואין זה דומה למצב כאן שמשוה טוען על כך שהליכתו אל פרעה גרמה לצער נוסף.

וזהו שדייק רש"י ופירש שהקב"ה הזכיר בפני משה את הנהגת אברהם בנסיון העקידה דוקא, כי שם הוא מצב מיוחד, שנראה כאילו הבטחת הקב"ה גרמה לצער נוסף וגדול יותר מכפי שהיה קודם לכן:

נראה בחוש, שככל שיגדל הצער מהעדר ילדים כלל, הרי שבעתיים גדול הצער כאשר האב מתברך בילד לעת זקנתו, ומתמלא בתקווה ובטחון שהוא ימשיך את

18. וכן הקשה בנחלת יעקב כאן: "למה נטה לדעת אחרת להזכיר הרהור העקדה!?"

משפחתו, ולאחר מכן הבן ניטל ממנו ושמחתו נהפכת לתוגה ואבל (רחמנא ליצלין). ועל אחת כמה וכמה, כאשר האב בעצמו הוא זה שבמו ידיו נדרש להביא לסילוקו של בנו!

וזה מה שהיה אצל אברהם: הקב"ה נתן לו בן לעת זקנתו והבטיח לו "כי ביצחק יקרא לך זרע"; וכאשר צוה אותו להעלותו לעולה, התברר לכאורה שהבטחה זו לא רק שלא סייעה לאברהם במילוי רצונו להמשך משפחתו, אלא הביאה עליו צער נוסף, על כך שהוא נדרש לשחוט אותו במו ידיו.

ומעתה מובן היטב שהקב"ה הזכיר בפני משה את אברהם דוקא - שאף שאצל אברהם היה מצב הדומה ממש לעניננו, שהבטחת הקב"ה גרמה לכאורה לצער נוסף (כמו כאן ש"מאז באתי .. הרע לעם הזה"), בכל זאת לא התרעם אברהם ולא הרהר אחר מדותיו של הקב"ה.

תוכחה פשוטה או כפולה?

אך במדרשי חז"ל הביאו שהקב"ה הזכיר לשבח את כל שלושת האבות שלא התלוננו בענין נחלת הארץ - וכן הביא רש"י עצמו בפירושו לתחילת פרשת וארא: "אמר לו הקב"ה חבל על דאבדין ולא משתכחין, יש לי להתאונן על מיתת האבות. הרבה פעמים נגליתי עליהם בא-ל-שד-י ולא אמרו לי 'מה שמך', ואתה אמרת 'מה שמו מה אומר אליהם'. וכשביקש אברהם לקבור את שרה לא מצא קרקע עד שקנה בדמים מרובים, וכן ביצחק ערערו עליו על הבארות אשר חפר, וכן ביעקב 'ויקן את חלקת השדה' לנטות אהלו - ולא הרהרו אחר מדותי; ואתה אמרת 'למה הרעותה'!"¹⁹.

והביאור בזה:

19. ואין בזה סתירה לדבריו כאן, שהרי שם הדגיש רש"י שאין דברי חז"ל אלו "פשוטו של מקרא", אלא הם רק בגדר "מדרש", ורש"י מסיים שם ש"אין המדרש מתיישב אחר המקרא אחר כמה דברים". ואכמ"ל.

רש"י בפירושו כאן, בסוף פרשת שמות, מפרש את המקרא כפשוטו - שהקב"ה הוכיח את משה על טענתו המיוחדת כאן: "למה הרעותה לעם הזה .. ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה", ובתור דוגמא לזה מתאימה הנהגת אברהם במעשה העקידה דוקא (כאמור);

אך במדרשי חז"ל (שהביאם רש"י בתחילת פרשת וארא) לומדים שהקב"ה התייחס בדבריו לא רק לטענת "למה הרעותה" לבדה, אלא היה זה מענה כללי על דיבורים והרהורים של משה בכלל, מתחיל ממה שאמר להקב"ה "ואמרו לי מה שמו מה אומר אליהם"²⁰, שגם על זה הוכיחו הקב"ה והזכיר לשבח את הנהגת האבות בכלל ש"הרבה פעמים נגליתי עליהם בא-ל שדי ולא אמרו לי מה שמו".

[ולפי דרך הפשט יש לומר שאין פגם בזה שאמר משה "ואמרו לי מה שמו מה אומר אליהם", כי לא שאל את זה דרך חקירה עצמית אלא הכין עצמו יפה יפה ורצה לדעת מה להשיב לישראל אם ישאלוהו²¹, ולכן כל מה שהוכיחו הקב"ה היה על טענת "למה הרעותה" דוקא;

אמנם בדרך המדרש גם שאלה זו של "מה שמו" לא היתה ראויה, וכמו שפירש היפה תואר²²: "אף על גב דנראה ששאל כדי לדעת מה ישיב לישראל אם ישאלוהו.. הך אגדה סבירא ליה שתואנה הוא שביקש לדעת את שמו. והנה אז לא הוכיחו הקב"ה כי לא היה זה כל כך מגונה, ורק עתה שהרהר אחר מדותיו הזכירו הקב"ה"].

ויש להוסיף ולבאר בכל זה, ועוד חזון למועד בעז"ה.

(חלק טז - וארא א)

20. פרשתנו ג, יג.

21. וכן הוא בשמו"ר פ"ג, ה. פ"ד, א.

22. על שמות רבה פ"ו, ד.

לעילוי נשמת
ירחמיאל הכהן
ב"ד בנימין ופאנידה שושנה
נלב"ע במוצאי צום העשירי
י"א טבת תשפ"ב

תנצב"ה